

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ЯДЕРНОЇ ЗОНИ ХОРОНІМА-КОНЦЕПТА УКРАЇНА

У статті на прикладі хороніма Україна розглянуто деякі аспекти й особливості ядерної зони топонімів-концептів. Загалом до цієї зони належать дані, наведені у тлумачних словниках й історичних енциклопедіях.

Щодо ядерної зони хороніма-концепта Україна, то її формує не лише сам топонім, хоч він і найсоловніший. Сюди належать й такі допоміжні оніми як Київ, Дніпро, а також назви вулиць, соборів та інших складових урбаністичної топоніміки.

Аналіз ядерної зони був проведений на основі текстів художньої літератури, що включали різні періоди.

Ключові слова: Україна, Київ, Дніпро, хоронім, топонім-концепт.

Ядерна зона є однією з 4 виділених зон (ядерна, приядерна, ближня та дальня периферія), що формують польову структуру концептів. До неї належать одиниці, які характеризуються високою частотністю, максимальною абстрактністю, семантичною змістовністю, загальновідомістю, широкою поєднувальністю і стилістичною нейтральністю [1: 31-32].

Оскільки аналіз ядерної зони топоніма-концепта **Україна** проводиться на основі текстів художньої літератури, то доцільно говорити про явище художнього, або текстового, концепту. Текстовий концепт, за словами сучасної вітчизняної дослідниці А. М. Кагановської, є «кодовим мовленнєво-розумовим утворенням змістового плану, яке зумовлене багатосмисловою напруженістю художнього твору». Імпліцитний характер текстових концептів зумовлений знаковими властивостями тексту [2: 158]. Говорячи про художній концепт, можна зауважити те, що він проявляється по-різному.

Відштовхуючись від такого бачення художнього концепту, не зайвим буде зауважити те, що аналізований топонім-концепт разом з усіма допоміжними онімами, має багатозорову структуру.

За твердженням російських дослідників З. Д. Попової та І. А. Стерніна, ядерній зоні притаманна наявність центру [3: 180-181], визначити який для хороніма **Україна** не дуже складно, оскільки саме цей топонім і є основою ядерної зони розгляданого хороніма-концепта. Сюди входить як сучасна назва держави, так і назви країни в її історичному минулому, що відповідає думці вітчизняної дослідниці концептів В. А. Ніколаєвої. За нею, до ядерної зони концепта входять дефініції з тлумачних словників та енциклопедичних видань [4: 6]. Відповідно до цього доцільним буде навести деякі довідки щодо аналізованого хороніма-концепта.

Польські дослідники стверджують, що «до середини XVII ст. переважало позначення нинішньої території **України** поняттям «Малоросія», хоча іноді вживалося і слово «**Україна**». Більше того, навіть у пізнішу епоху паралельно існували обидва ці терміни» [5: 9].

Також в польській історичній літературі ще в другій половині XVII ст. було зазначено, що назва «**Україна**» означала прикордоння Польщі [5: 10].

Щодо думки російського та німецького дослідників, Ефрона та Брокгауза відповідно, у «Энциклопедическом словаре» так говорять про **Україну**: «Украина – так назывались юго-восточная русская земля Речи Посполитой. Это название никогда не было официальным; оно употреблялось только в частом обиходе и сделалось обычным в народной поэзии. Границы земель, которые были известны под именем «украинных», трудно определить, тем более, что название это не было устойчивым и в разное время обнимало собою неодинаковое пространство. Лучший знаток истории Украины в польское время, А. Яблоновский, полагает, что в половине XVII столетия, название «Украина» обнимало собою на Поднепровье – повет киевский вместе с городом Киевом, а также дикие поля нижняго течения Днепра, с Запорожьем; на Побужье – всю старую Звенигородщину на «Синих водах», повет брацлавський, сливавшийся с полем очаковским, и восточную половину повета винницкаго; западная половина этого повита, на самом Буге, называлась спорый Подольем, брацлавское междуречье между Днестром от устья Мурахвы и Бугом – Побережьем» [6: 633].

У багатьох енциклопедичних виданнях поруч з топонімом **Україна**, згадується також, як його гіпонім, ойконім **Київ**, у контексті якого часто можна відмітити й уживання гідроніма **Дніпро**. «Енциклопедія історії України» так трактує назву міста: «**Київ** – столиця **України**, центр Київської області. Розташований на обох берегах Дніпра. Поділяється на 10 районів – Голосіївський, Дарницький, Деснянський, Оболонський, Печерський, Подільський, Святошинський, Солом'янський, Шевченківський (*В Святошині, Голосіївському лісі київські ополченці готувалися до захисту міста на крайній випадок* [7: 119]. ...*то Андріївська чудо-церква на краю Старокиївської гори, ... то схована у розхилу ярів коло самих ніг професора Шнурре Кирилівська церква, а далі, за Подолом і Куренівкою, за покритою низькими осінніми хмарами стародавньою Оболонню, сталево зблискував Дніпро* [7: 75].) [8: 20].

Аналізуючи історичний роман П. А. Загребельного «Диво» варто відмітити, що **Україна** часів **Київської Русі** викликала захват (... *дух мудрості і громадянства тих, хто вибудував державність Київської Русі* [7: 324]) і в основному передається через ойконім-концепт **Київ** (*Іду на Київ і ви зі мною теж* [7: 376]). А от у радянські часи, зокрема у роки Другої світової, більше лякає і справляє негативне враження (... *ця оселя стала одним з осередків блаженного тепла в замерзлому, голодному, вмираючому Києві* [7: 329]). Окрім цього, на відміну від часів **Київської Русі**, Радянська **Україна** передається не лише ойконімом **Київ** (...*всіх, хто намагався провезти до Києва будь-які продукти* [7: 312] ... *вони в своїй безсилій злості встигнуть висадити в повітря весь Київ* [7: 320]. *Києва не евакуюєш* [7: 395]. *У Харкові я працював у газеті «Нова Україна»* [7: 395]), хоча він лишається основним, а й за допомогою інших ойконімів та інших урбаністичних онімів (*Для прикладу ваш Хрещатик. Його також висаджено в повітря* [7: 313]). Варто зауважити, що у даних контекстах назву міста можна вважати частиною ядерної зони хороніма-концепта **Україна**, оскільки в деяких випадках замінює назву країни.

Хоча згадані власні назви й належать до 4-ї зони, а саме дальньої периферії хороніма **Україна**, використання їх при аналізі ядерної зони цього топоніма пояснюється тим, що вони доповнюють досліджуваний концепт.

Композиційним центром нового архітектурного ансамблю міста став Софіївський собор, зведений близько 1037 року (*Отава, тоді ще доцент, показував їм Софію ... Софію вже освячено дев'ятсотлітнім визнанням* [7: 263]. *Відкрита професором Отавою в Софіївському соборі в Києві* [7: 318].) [8: 202]».

Проте варто зазначити, що хоча назва Софія і не вживається у значенні «Україна» і належить, так само, як і ойконім **Київ** та гідронім **Дніпро** до дальньої периферії, назва собору є допоміжною у розкритті образу аналізованого топоніма-концепта.

У енциклопедичних статтях, присвячених **Україні** та Києву, часто згадується й інша назва нашої держави, **Київська Русь**. Ця назва посідає важливе місце у романі українського письменника П. А. Загребельного, зокрема в його романі «Диво».

У словниках **Київську Русь** визначають як «середньовічну державу східних слов'ян 9 – 13 ст. Вона існувала в центрі Європи й історичним центром мала Середнє Подніпров'я, де традиції політичного розвитку сягали ще скіфських часів. У вітчизняних писемних джерелах вона називається «Руською землею» або «Руссю», а в іноземних фігурує лише назва «Русь»)» [8; 230]. У тексті твору П. А. Загребельного фігурує лише назва «Руська земля». Наприклад, «*Откуда есть пошла Русская земля і откуда малометражні квартири стали есть* [7: 23]?»

Далеко не останнє місце у творчості П. А. Загребельного, зокрема у романі «Диво», займає і назва столиці **України** – **Київ**. Цей хоронім-концепт є важливим у творчості не лише автора історичного роману «Диво», а й у текстах Л. В. Костенко, а саме у повісті «Записки українського самашедшого». Крім того, що у творі вживається лише назва Україна, вона трактується у двох значеннях «нація» та «державна». Наприклад, «*Президент ставить Україну перед фактом* [9: 276]»; «*Так його звали друзі, а тепер уже й вся Україна* [9: 34]» або «... *президент України, який закриває Чорнобиль, заслужує, як мінімум, на нобелівську премію миру* [9: 19]»; «*Це ж треба так не любити Україну, щоб зробити таку провокацію! І таки дуже багато хто не любить Україну* [9: 41]».

Окрім вже зазначених особливостей уживання хороніма-концепта **Україна** у творчості Л. В. Костенко, варто зазначити, що у «Записках українського самашедшого» образ країни реалізується у кількох іпостасях. Окрім наведених вище образів «державна» й «нація», уживаються й такі як «влада» (*Франція, Німеччина і Росія проти війни в Іраку, а ми як ми. «Офіційної позиції України» поки що немає* [9: 264]), «ї жінка, і державна» (*Це ж були діти твої, Україно* [9: 171]!), «ї держава, і нація» (*Від чого ж вона не залежить, майбутнє України* [9: 44]), «місце культури» (*Але чомусь закривали не на самій станції, а в палаці культури «Україна»* [9: 31]), а також «жива істота» (*Вийли Україну з середини, як лисиця бік у спартаця, ще й дивуються – чого ж вона така скособочена* [9: 23]?).

Окремим гіпонімом хороніма-концепта **Україна**, хоча він і належить до периферійної зони, так само як і ойконім **Київ**, є Майдан, або Майдан Незалежності. Хоча цей агронім уживається у тексті української письменниці «Записки українського самашедшого» рідше, ніж хоронім-концепт **Україна** (порівняйте, **Україна** вживається у 223 контекстах, а Майдан – у 47), але при цьому він не втрачає своєї ваги та важливості для всіх українців (*Вирував Майдан Незалежності, фонтанував шампанським, – люди урочисто і радісно входили у нове століття* [9: 53]) і всього світу (*Майдан – уже як всесвітній центр тяжіння* [9: 408]). Всі контексти уживання назви головної вулиці й площі столиці

зводяться до розуміння його як серця всієї **України**, назва якої тут передається через назву столиці (*Він тепер як велике серце Києва – зуготить, пульсує, б'ється у ритмі барабанів Революції* [9; 392]). До того ж, це те місце, де змінюється історія, вектори розвитку та ідеали всієї держави і де кожен має право на власну думку, яку можна вільно висловити (*Зрештою, це Майдан, це віче, це давня традиція – сюди можуть прийти всі, крім тих, хто за гроші, і кожен може висловити свою думку і спільно вирішувати всі проблеми* [9; 404]).

Оскільки головним для **України** є ойконім **Київ**, то можна провести паралель і порівняти **Київ** часів **Київської Русі** П. А. Загребельного та сучасну столицю Л. В. Костенко. Співставляючи їх важко зрозуміти чим саме вони відрізняються. Мабуть, чи не єдина відмінність між двома Києвами в тому, що гамірний, з бійками і сутичками **Київ** П. А. Загребельного – це його буденність, а у Л. В. Костенко столиця України постає такою лише в періоди революцій.

Отже, **Україна**, як держава має давню та досить складну історію, що відображено у енциклопедичних виданнях. І, відповідно до цього багатограним є і його ядерна зона.

Оскільки аналіз проводиться на основі текстів художньої літератури, то вітчизняна дослідниця А. М. Кагановська у своїй праці пропонує у цьому контексті говорити про таке явище як художній, або текстовий концепт.

Топонім-концепт **Україна** є важливим не лише для істориків, а й для письменників. У останніх це проявляється через призму творчості, зокрема через персонажів аналізованих текстів. Також це свідчить про те, що цей хоронім-концепт є важливою і для пересічних українців, якими можна вважати персонажів творів.

Окрім усього вищесказаного, для ядерної зони хороніма-концепта Україна важливіми є і деякі оніми з периферійної зони. Оскільки вони дозволяють краще розкрити і зрозуміти наповнення основної зони головного концепта українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іваненко Н. В. Лексико-семантичне поле добро в українській та англійській мовах [Текст] : дис... канд. філол. наук: 10.02.17 / Іваненко Надія Вікторівна ; Кіровоградський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2008. – 245 арк.
2. Кагановська А. М. Текстові концепти французької художньої прози/ Франція та Україна, науково-практичний досвід у контексті діалогу національних культур. X Міжнародна конференція: Матеріали./ Упорядник Л. В. Пономарьова – Дніпропетровськ: Пороги, 2004. – 377 с.
3. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика/ З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М.: АСТ:Восток-Запад, 2007. – 314 с.
4. Николаева В. А. Концепт «Петербург» в поэтическом идиолекте О. Мандельштама и А. Кушнера [Текст] : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / Николаева Вера Анатольевна ; Луган. нац. пед. ун-т им. Т. Шевченко. – Луганск, 2007. – 20 л.
5. Семенко В. І. Хто такі українці? Що таке Україна? / В. І. Семенко. – Х.: ВД «ШКОЛА», 2010. – 160 с.
6. Энциклопедический словарь: Брокгауз и Ефрон – С.-Петербургъ: Типо-Ли тография И. А. Ефрона, 1896, Т. XXXIV^а. – 960 с.

7. Загребельний, Павло Архипович Диво [Текст] : роман / П. А. Загребельний. – Х. : Фоліо, 2007. – 637 с. – (Серія “Історія України в романах”).
8. Енциклопедія історії України: У 10 т./ Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2007; Т. 4: Ка – Ком. – 2007. – 528 с.: іл.
9. Костенко, Ліна Записки українського самашедшого/ Ліна Костенко – К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.

Стаття надійшла до редакції 22.08.14

О. Данилевская, аспирантка

Институт языкознания им. А.А. Потебни, Киев

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯДЕРНОЙ ЗОНЫ ХОРОНИМА-КОНЦЕПТА УКРАИНА

В статье на примере хоронима Украина рассмотрены некоторые аспекты и особенности ядерной зоны топонимов-концептов. К этой зоне относятся данные, приведённые в толковых словарях и исторических энциклопедиях.

Если говорить о ядерной зоне хоронима-концепта Украина, ее формирует не только сам топоним, хоть он и является самым главным. Сюда также относятся такие вспомогательные онимы как Киев, Днепр, а также названия улиц, соборов и других составляющих урбанистической топонимики.

Анализ ядерной зоны был проведен на базе текстов художественной литературы, в которых шла речь о разных исторических периодах.

Ключевые слова: Украина, Киев, Днепр, хороним, топоним-концепт.

SOME PECULIARITIES OF THE NUCLEUS ZONE OF TOPONYM-CONCEPT “UKRAINE”

The article deals with some aspects and peculiarities of the nucleus zone of toponyms-concepts. Here we talk about data, given in explanatory dictionaries and historical encyclopedias.

If we talk about the nucleus zone of toponym-concept “Ukraine”, it's not formed only with the help of this main toponym. In this zone we can find some subsidiary onyms such as Kiev, Dnepr, names of streets, cathedrals and other components of urban toponimics.

The analysis is based on the texts of literature of different historical periods.

Keywords: Ukraine, Kiev, Dnepr, choronym, toponym-concept.